

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΕΛΩΝ

(γενόμενοι εἰς προηγουμένας Συνεδρίας)

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ. — Περὶ τῆς σημασίας τῶν νομισματικῶν ὑστεροσήμων ἐπὶ τῇ βάσει νέας ἀργυρᾶς δραχμῆς τῶν Ναξίων ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Π. Οἰκονόμου*.

Ἐπὶ ἀρχαίων καὶ ὑστέρων νομισμάτων παρατηροῦνται, ὡς γνωστόν, συχνάκις μικρά τινα σύμβολα, οὐχὶ ἐν αὐτῇ τῇ μήτρᾳ τοῦ νομίσματος ἀρχῆθεν χαραχθέντα καὶ κατ' ἀκολουθίαν συγχρόνως τῇ κοπῇ τοῦ ὄλου τύπου τοῦ νομίσματος συνεκτυπωθέντα, ἀλλὰ μετὰ τὴν κοπὴν καὶ τὴν ἐκδοσιν καὶ κυκλοφορίαν τοῦ νομίσματος ὑστερογενῶς προστεθέντα. Τὰ μικύλα ταῦτα σύμβολα εἶναι γνωστά ἐν τῇ νομισματικῇ ὡς ὑστερόσημα (Γαλλ. contremarques. Ἀγγλ. countermarks ἢ - stamps. Γερμ. Gegenstempel. Ἰταλ. contromarche).

Πρὸς πληρεστέραν κατανοήσιν τῶν ἐπὶ μεταλλικῶν νομισμάτων ἐπικεκομμένων ὑστεροσήμων τούτων δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸς τὰ ἐν νεωτέροις χρόνοις ἐπὶ χαρτονομισμάτων ἐκτυπούμενα διάφορα σημεῖα ἢ ἐπιγραφάς, σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὴν κυκλοφοριακὴν ἰκανότητα τοῦ χαρτονομίσματος, ὅταν παρίσταται εἰδικὸς λόγος πρὸς τοῦτο. Κυκλοφοροῦσιν ἀκόμη καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν χαρτονομίσματα ἔχοντα ἔντυπον, ἐρυθρὰν ἢ μέλαιναν, τὴν λέξιν ΝΕΟΝ, ἵνα δηλωθῇ ὅτι τὸ φέρον ταύτην χαρτονόμισμα δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς διχοτόμησιν ἢ ἀφαίρεσιν τοῦ 1/4, εἰς ἃς ὑπέκειντο τὰ φέροντα τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ἐκδόσεως, ἐν κυκλοφορίᾳ δὲ ἤδη εὑρεθέντα καὶ μειωθέντα χαρτονομίσματα. Αἱ τοιαῦται ὑστερογενεῖς σφραγιδὲς τῶν χαρτονομισμάτων καλοῦνται συνήθως ἐπισημάνσεις. Ἐπισημάνσεις ἀπαντῶσι συνήθως καὶ ἐπὶ γραμματοσήμων μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας ἤτοι πρὸς δῆλωσιν τῆς κυκλοφοριακῆς ἰκανότητος τοῦ γραμματοσήμου, ὁσάκις τοῦτο, τεθὲν πρότερον ἐκτὸς κυκλοφορίας, ἐπανερχεται εἰς ἰσχὺν μετὰ ἠλαττωμένης ἢ ἠὑξημένης τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἢ ὁσάκις διὰ κιβδηλίαν τυχὸν ἢ καὶ κλοπὴν παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ χρησιμοποιοῦν τὰ γνήσια, νὰ ἀποτραπῇ δὲ ἡ χρησιμοποίησις τῶν κιβδηλῶν ἢ κλοπιμαίων.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπισημάνσεως σήμερον παρ' ἡμῖν. Ζητεῖται νῦν τίς ἦτο ἡ σημασία τῶν ἀρχαίων νομισματικῶν ὑστεροσήμων.

Ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανὼν κορυφαῖος Γάλλος νομισματικὸς Ἑρνέστος Babelon ἐν τῷ Traité des monnaies grecques et romaines, première partie

* Ἀνεκοινώθη τῇ 15ῃ Δεκεμβρίου 1927.

* GEORGES P. OIKONOMOS. — Sur la signification des contremarques monétaires grecques à propos d'une nouvelle drachme de l'île de Naxos.

(Théorie et doctrine) 1er (1901) σ. 641 ἔ. θεωρεῖ τὰ ὑστερόσημα ὡς μέσα σκοποῦντα τὴν δήλωσιν ὅτι τὰ δι' αὐτῶν σημειούμενα νομίσματα καίπερ ἠκυρωμένα πρότερον καὶ ἐκτὸς κυκλοφορίας ὄντα διὰ λόγον ἠλαττωμένου βάρους ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν (démonetisées) ἀνεγνωρίζοντο ὡς ἔγκυρα πρὸς κυκλοφορίαν.

* Ἄλλο εἶδος ὑστεροσήμων εἶναι ὅσα ἀπαντῶσιν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐπὶ τῶν ἐξ ἠλέκτρου νομισμάτων τῶν παραλιακῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἐφ' ἑνὸς μόνου νομίσματος ἀπαντῶσιν ἐνίοτε μέχρι δώδεκα μικροτάτων ὑστεροσήμων, τὰ ὅποια ἐρμηνεύονται ὡς σημεῖα ἐλέγχου καὶ γνησιότητος, ὅμοια πρὸς τὰς σημερινὰς σφραγίδας γνησιότητος ἀργυρῶν ἢ χρυσῶν σκευῶν καὶ κοσμημάτων. Τὰ σημεῖα ταῦτα ἐτίθεντο, ὡς πιστεύεται, ὑπὸ διαφόρων τραπεζιτῶν πρὸς ἐγγύησιν τῆς γνησιότητος τοῦ νομίσματος ἕνεκα γεννηθείσης παρὰ τῷ λαῷ ἀμφιβολίας (Babelon Les origines de la monnaie σ. 96. 121. — Traité αὐτ. 643).

* Ἄλλη περίπτωσις ὑστεροσήμων εἶναι ὁσάκις πόλεις ἢ κράτη εὐρισκόμενα ὑπὸ τὴν πίεσιν στιγμιαίας ἀνάγκης κατέφευγον εἰς τὴν ἐκ νέου χρησιμοποίησιν ἐφθαρμένων ἢ ἐκπεπωκότων νομισμάτων ἢ εἰς τὴν προσωρινὴν παραδοχὴν ξένων νομισμάτων. (Παραδείγματα παρὰ Babelon Traité αὐτ. 643 ἔ. Εἰς τὰς ἐκεῖ παραπομπὰς πρόσθετες καὶ Mowat Trois contremarques inédites de Sidè ἐν Corolla numismatica (1906) 189 ἔ.).

* Ἄλλη θεωρία πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ὑστεροσήμων εἶναι ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν ναῶν, εἰς οὓς κατετίθεντο τὰ φέροντα ταῦτα νομίσματα ὡς ἀφιερώματα (πρὸς Milbank The Coinage of Aegina (1925) 19.) Ἡ θεωρία αὕτη, καθ' ἑαυτὴν οὐχὶ πολὺ πιθανή, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ἐκδοχῆς τῶν ὑστεροσήμων ὡς σημεῖων τραπεζιτῶν.

* Ἄλλη τέλος θεωρία, ἴδια προκειμένου περὶ τῶν ὑστεροσήμων, τῶν ἀπαντώντων ἐπὶ Αἰγινητικῶν νομισμάτων, εἶναι ὅτι τὰ ὑστερόσημα εἶναι σημεῖα ἐκδόσεως ἥτοι ὅτι προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ νομισματοκοπέου. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἦκιστα πιθανή, διότι τοιαῦτα σημεῖα ὄφειλον νὰ εὐρίσκωνται ἐπὶ τῆς μήτρας τοῦ νομίσματος καὶ νὰ συνεκτυπῶνται μετὰ τοῦ ὄλου τύπου τοῦ νομίσματος, οὐχὶ δὲ νὰ ἐπιτίθενται ὑστερογενῶς (Milbank Coinage of Aegina 20). Διὰ τῆς θεωρίας δὲ ταύτης δὲν ἐρμηνεύεται εὐχερῶς διατί ἐπὶ τινων μὲν νομισμάτων ὑπάρχουσιν ὑστερόσημα, ἐπ' ἄλλων δέ, προφανῶς τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως, δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα.

Ἐ Ο. Τ. Seltman μελετήσας ἀκριβέστερον τελευταῖον τὰ νομίσματα τῆς Ἡλίδος, ἄτινα ἀποδίδει εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας καὶ θεωρεῖ ὡς νομίσματα ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὰ ὑστερόσημα αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν κατέληξεν εἰς σαφὲς πόρισμα κυμαινόμενος μεταξὺ τῆς ἐκδοχῆς τῶν ὑστεροσήμων ὡς ἐπισήμων σφραγίδων πόλεων ξένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τῆς ἐκδοχῆς τῶν ὑστεροσήμων ὡς σημεῖων ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν

καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. (C. T. Seltman The Temple Coins of Olympia, Nomisma VIII 1913 σελ. 27).

Ὁ Milbank αὐτόθι σελ. 22 φαίνεται ἀποκλίνων ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῶν τραπεζιτικῶν σφραγίδων, δὲν ἀποκλείει δὲ τὴν πιθανότητα ὅτι καὶ διάφορα ἱερὰ ἠδύναντο διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους νὰ ἐπισημαίνωσι τὰ νομίσματα, προσθέτει δὲ καὶ τὴν ἰδίαν εἰκασίαν ὅτι ἄλλοι ἀστικοὶ τύποι, τὰ ἄλλως λεγόμενα *παράσημα* τῶν πόλεων, τὰ ἀπαντῶντα ὡς ὑστερόσημα, δὲν προέρχονται ἐκ τῶν οἰκείων πόλεων, ἀλλὰ ἐπετέθησαν ὑπὸ φιλοπατρίδων πολιτῶν τῶν πόλεων τούτων ἐν εἴδει ἰδιωτικοῦ συμβόλου καὶ πατριωτικῆς τρόπον τινὰ διαφημίσεως. Ἡ τελευταία αὕτη εἰκασία δὲν ἔχει προφανῶς πολλὰς πιθανότητας ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ εἰς μόνον τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ἐκτελέσεως ἐὰν ἀποβλέψωμεν.

Ὁ Mowat γράφων τῇ 1906 ἐν τῇ *Corolla Numismatica* 189 ἔ. περὶ τριῶν ὑστεροσήμων ἀπαντῶντων ἐπὶ τετραδράχμων τῆς πόλεως Σίδης τῆς Παμφυλίας κατέληξε πολὺ πειστικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ὑστερόσημα ταῦτα δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἀπονεμηθῶσιν εἰς ὠρισμένας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἐκτὸς τῆς Σίδης, ὅτι δὲ ἢ ἄλλως μεγάλη συχνότης νομισμάτων τῆς Σίδης μεθ' ὑστεροσήμων ἄλλων πόλεων ὀφείλεται εἰς στενότητα χρήματος γεννηθεῖσαν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Sestini, ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς πληρωμῆς τῶν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπιβληθέντων φόρων εἰς κιστοφόρα. Καὶ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης, ἣτις διέλαθε τὸν Milbank, καθίσταται προφανές ὅτι τὰ ὑστερόσημα εἶναι ἐπίσημα σημεῖα, ἐπιτεθέντα ὑπὸ πόλεων ξένων πρὸς τὴν κόψασαν τὸ νόμισμα, ἀποκλείεται δὲ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πᾶσα σκέψις περὶ τραπεζιτικῶν σημείων.

Εἰς τὰς πολλὰς περὶ τῶν ὑστεροσήμων θεωρίας δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλη, ἀλλὰ τούναντίον εὐκαταῖον θὰ ἦτο ὅπως, εἰ δυνατόν, ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν τῶν πράγματων, ἐλαττωθῇ ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων, ἐξασφαλιζομένης μείζονος σαφηνείας καὶ πιθανότητος ὑπὲρ τινος ἐξ αὐτῶν.

Πρὸ τινος χρόνου εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον νομισματικὸς θησαυρὸς εὐρεθεὶς ἐν Νάξῳ καὶ κατατεθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ κτήματος καθηγητοῦ κ. Ἰακ. Ναυπλιώτου. Ὁ θησαυρὸς οὗτος ἀποτελεῖται ἐξ 72 ἀργυρῶν νομισμάτων, ὧν 31 τῶν Ἀθηναίων, τῆς νεωτέρας λεγομένης νομισματοκοπίας, 18 τῶν Ναξίων καὶ 21 τῶν Ῥοδίων, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐκ δύο χαλκῶν, λίαν ἐφθαρμένων, πιθανῶς τῆς Ἀνδρου. Ὁ θησαυρὸς εἶναι ἀκέραιος, οὐδὲν δὲ νόμισμα αὐτοῦ διέφυγε. Τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον διὰ τῆς ἀξιεπαίνου προνοίας τοῦ κ. Ναυπλιώτου κατέχει καὶ τὸ μικρὸν πῆλινον ἀγγεῖον, ὅπερ περιεῖχε τὸν θησαυρόν.

Πραγματευόμενος ἐκτενέστερον τὰ κατὰ τὸ νομισματικὸν τοῦτο εὕρημα καὶ ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἀπασχολήσω τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τούτῳ, ἐπιθυμῶ

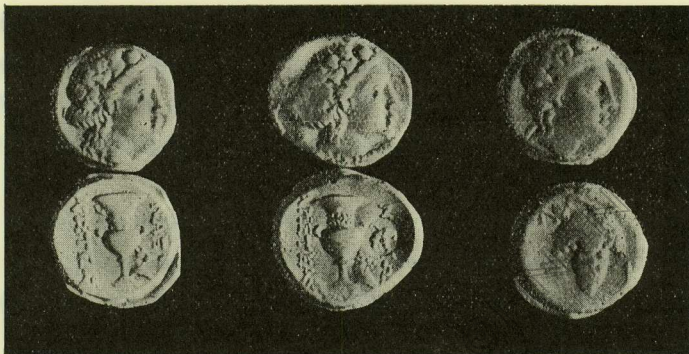
σήμερον νὰ ἐξετάσω ἐν μόνον σημεῖον αὐτοῦ, ἀξιολογώτατον, ὡς νομίζω, ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῶν ὑστεροσήμων.

Τὰ ἐν τῇ θησαυρῷ νομίσματα τῆς Νάξου εἶναι ἅπαντα δέκα ὁπῶ δραχμαὶ τοῦ ἑξῆς ἑνὸς καὶ μόνου τύπου (εἰκῶν A B):

A

B

Γ

Νομίσματα τῆς νήσου Νάξου.

(A. B = Ἀνέκδοτοι ἀργυροὶ δραχμαί. Γ = Χαλκοῦν νόμισμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Νομισματικῷ Μουσείου).

Ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως τοῦ νομίσματος παρίσταται κεφαλὴ νεαροῦ Διονύσου, κομῶντος, κισσοστεφοῦς, πρὸς δεξιὰ· ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας ὀψεως παρίσταται: κρατὴρ ὑψηλόπου, ραδινῆς μορφῆς, κισσοστεφῆς, δεξιὰ μὲν ἔχων κάθετον τὴν ἐπιγραφὴν **Ναξιῶν**, ἀριστερὰ δὲ τὸ ὄνομα **Ἀριστέας**. Δεξιὰ τοῦ κρατῆρος ὑπὸ τὸ ὄνομα ὑπάρχει ὡς μικρὸν σύμβολον, πιθανώτατα τοῦ ἐπωνύμου, προτομὴ ἵππου πρὸς δεξιὰ.

Ἐπὶ δέκα πέντε ἐκ τῶν ἀργυρῶν τούτων δραχμῶν τῶν Ναξιῶν ὑπάρχει δεξιὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς προτομῆς τοῦ ἵππου ὑστερόσημον βότρυς.

Ἡ τέχνη τῶν νομισμάτων εἶναι ἀρίστη καὶ ἡ διατήρησις πολὺ καλή. Σημειῶ συντόμως σήμερον ὅτι τὸ Ναξιακὸν τοῦτο ἀργυροῦν νόμισμα εἶναι νέον καὶ ἀνέκδοτον διὰ τε τὸν τύπον καὶ διὰ τὸ ὄνομα **Ἀριστέας** καὶ ὅτι, ὡς ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ ὄλου εὐρήματος συνάγω, ἀνήκει εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς 2ας π. X. ἑκατονταετηρίδος. Ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ χρονολογικὸν ζήτημα καὶ τὴν ἀκριβεστέραν κατὰ τὰξιν τοῦ νομίσματος, ὡς καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ιδιότητα τοῦ ἐπωνύμου Ἀριστέου, ἀρκοῦμαι νῦν νὰ ἐξετάσω τὴν παρουσίαν τοῦ ὑστεροσήμου.

Ὁ θησαυρὸς τῆς Νάξου παρέχει τὴν ἀξιόλογον περίπτωσιν ὅτι περικλείει νομίσματα τῆς Νάξου ἧτοι διαπιστοὶ ἀναμφισδητήτως ὅτι πάντα τὰ νομίσματα, ἅτινα περιέχει, ἐκυκλοφόρουν ἐν Νάξῳ. Καὶ τὰ φέροντα ἄρα τὸ ὑστερόσημον ἐλήφθησαν ἐκ

τῶν ἐν Νάξῳ κυκλοφορούντων. Τὸ δὲ γεγονός ἐστὶ τὰ ἄνευ ὑστεροσήμου εἶναι μόνον τρία, ἐν ᾧ τὰ μετ' αὐτοῦ εἶναι δέκα πέντε, ἀποκλείει τὴν ἐνδεχομένην ἔνστασιν, ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὑστερόσημον ἐπεσημάνθησαν ἐκτὸς τῆς Νάξου καὶ ὅτι ἐπανήλθον εἰς τὴν γενέτειραν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἀναλογία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντίστροφος. Ἡ ἐπίθεσις ὑστεροσήμων ὑπ' ἄλλων πόλεων δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ διαφημίση τὰς πόλεις ἐκείνας, ἀλλ' ἐξετελεῖτο ἐξ ἀνάγκης ταμειακῆς στενοχωρίας, ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο τὰ νομίσματα τὰ ὑπ' ἐκείνων ἐπισημαινόμενα προωρίζοντο διὰ τὴν ἀγορὰν τῶν πόλεων ἐκείνων καὶ περιωρίζοντο εἰς αὐτάς. Ὡστε καὶ ἐὰν ἠθέλομεν ὑποθέσει ὅτι νομίσματα, ἐπισημανθέντα ὑπὸ πόλεως ξένης πρὸς τὴν κόψασαν, ἐπανήρχοντο κατὰ τι ποσοστὸν εἰς τὴν γενέτειραν, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερβῇ τὸ ποσὸν τῶν ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ κυκλοφορούντων ἄνευ ὑστεροσήμου ἀρχικῶν νομισμάτων. Ἀλλὰ τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς εἰκόνα ἀναλογίας παρέχει ὁ θησαυρὸς τῆς Νάξου, ὅστις περιέχει τρεῖς Ναξιακὰς δραχμὰς ἄνευ ὑστεροσήμων καὶ δέκα πέντε μετὰ ὑστεροσήμου ἤτοι τὰ μετὰ ὑστεροσήμου νομίσματα πλεονάζουσι κατὰ πολὺ ἐν αὐτῷ. Ἀμφότερα ἄρα τὰ εἶδη τῶν Ναξιακῶν δραχμῶν προέρχονται ἐκ τῆς Ναξιακῆς κυκλοφορίας. Πιθανώτατα ἐκ τῆς Ναξιακῆς ἀγορᾶς προέρχονται καὶ τὰ ἄλλα συνιστώμενα τὸν θησαυρὸν νομίσματα, τὰ τε Ἀθηναϊκὰ καὶ τὰ Ῥοδιακὰ, πάντα ἀργυρὰ, ὡς καὶ τὰ δύο πολὺ ἐφθαρμένα χαλκὰ τῆς Ἄνδρου. Λέγω δὲ πιθανώτατα, διότι, εἰ καὶ δὲν ἀποκλείεται, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι τὰ ξένα πρὸς τὴν Νάξον νομίσματα δὲν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ναξιακῆς ἀγορᾶς, ἀλλ' ὅτι ἦσαν περισσεύματα ἐκ ταξιδίων Ναξίου τινὸς ἐμπορίου, ὅστις ἐν ἀνάγκῃ τινὶ εὐρεθεὶς ἀπέκρυψε τὸν θησαυρὸν ἐν τῷ πηλίνῳ ἀγγεῖῳ καὶ κατέχωσεν αὐτόν. Νομίζω τοῦναντίον ὅτι ἡ παρουσία τῶν Ἀθηναϊκῶν καὶ τῶν Ῥοδιακῶν νομισμάτων δύναται νὰ βοηθήσῃ καὶ εἰς τὴν καθ' ὄλου χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ εὐρήματος. Τὰ ἐν τῷ θησαυρῷ τῆς Νάξου νομίσματα αὐτῆς τῆς Νάξου εἶναι, ὡς εἶπον, λαμπρὰς διατηρήσεως, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι πλησιέστατα χρονολογικῶς πρὸς τὸ ἔτος τῆς ἀποκρύψεως τοῦ θησαυροῦ. Ἀλλ' ἡ διατήρησις αὕτη ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῶν Ναξιακῶν δραχμῶν ὑποδεικνύει καὶ τι πλεόν, ὅτι δηλ. καὶ πρὸς ἄλληλα εἶναι χρονικῶς πλησίον ταῦτα. Κατὰ ταῦτα ἀφείλομεν ἀναγκαιῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἔτος τῆς κοπῆς τῶν ἄνευ ὑστεροσήμου Ναξιακῶν δραχμῶν δὲν ἀφίσταται πολὺ τοῦ ἔτους τῆς ἐπισημάνσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ὑστεροσήμου τοῦ βότρου. Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἐπισημάνσεως καὶ τίς ἡ ἔννοια τοῦ ὑστεροσήμου; Ἡ ἐπισημάνσις ἔχει πάντως λόγον κυκλοφοριακὸν καὶ τὴν προέλευσιν, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀναμφισβητήτως ἐπίσημον. Ἡ γνώμη ὅτι τὰ ὑστερόσημα δύναται νὰ προέρχωνται καὶ ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας δὲν μοι φαίνεται πιθανὴ καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ μάλιστα διὰ λόγους τεχνικούς, διότι ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ὑστεροσήμου ἔχει ἀνάγκην τεχνικῆς προπαρα-

σκευῆς οἷα εἶναι ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὴν κοπὴν νομίσματος, προϋποθέτει ἄρα τὰ τεχνικὰ μέσα νομισματοκοπείου. Μόνον σημεῖα τινὰ ἀπαντῶντα ἐπὶ Μικρασιατικῶν νομισμάτων, θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι τραπεζιτικῆς προελεύσεως, τὰ δὲ πλεῖστα ἄλλα εἶναι σημάνσεις ἐπίσημοι, κρατικά, κυκλοφορικά.

Καὶ ἐν Νάξῳ διεκόπη ἴσως ἀποτόμως ἢ κυκλοφορία τῶν ἐπὶ Ἀριστέου κοπέντων νομισμάτων διὰ τι ἱστορικὸν γεγονὸς, ὅπερ δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ἐξακριβώσωμεν. Ἄλλ' αἰ μεταλλαγὰί τῆς τύχης τῶν Κυκλάδων, καὶ δὴ τῆς εὐφορωτάτης πασῶν, τῆς Νάξου, ἦσαν οὕτω συχναί, ὥστε δὲν ἐλλείπουσι τὰ αἷτια ἀποτόμων διακοπῶν τοῦ οικονομικοῦ βίου τῆς νήσου. Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν ἐπισεσημασμένων κομματίων ἄνευ ἄρσεως τῆς κυκλοφορίας τῶν ἄλλων.

Τὸ αἷτιον τῆς διακοπῆς τῆς κυκλοφορίας ἢ καὶ τῆς συγχρόνης διπλῆς κυκλοφορίας φαίνεται ἀσφαλῶς πολιτικὸν ἢ διοικητικὸν, οὐχὶ δὲ τραπεζιτικόν. Δὲν ἀνεκοψαν δηλ. τὴν κυκλοφορίαν λόγοι ἢ καὶ φόβοι κινδηλίας, διότι τότε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθῶσιν ἐν τῷ θησαυρῷ παραλλήλως κυκλοφοροῦντα τὰ αὐτὰ νομίσματα ἄνευ τοῦ ὑστεροσήμου καὶ μετὰ τούτου. Τὸ ὑστερόσημον δὲν ἦτο κόσμημα, ἀλλὰ σημαντικὸν διοικητικὸν σῆμα, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δὲ περιπτώσει ἀναμφισβητήτως οὐχὶ πρὸς διάκρισιν γνησιότητος.

Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ηὐρίσκοντο παρὰ τοῖς ἰδιώταις ἀκόμη δραχμαὶ τοῦ Ἀριστέου ἄνευ ὑστεροσήμου καὶ συνεκυκλοφόρουσαν μετ' ὀλίγων μετὰ τῶν ἐπισημανθεισῶν σημαίνει καὶ ὅτι δὲν ἐμεσολάθησεν ἄλλη κοπή ἀργυροῦ νομίσματος. Ἄλλως ἀσφαλῶς θὰ εἶχομεν ἐν τῷ θησαυρῷ καὶ τῆς ἄλλης ἐκείνης νομισματοκοπίας δείγματα.

Ὅτι αἰ ἐπὶ Ἀριστέου κοπέταις ἀργυραὶ δραχμαὶ ἐπεσημάνθησαν, ἵνα τεθῶσιν ἐκ νέου εἰς κυκλοφορίαν ἐν αὐτῇ τῇ Νάξῳ, ἐνισχύομαι καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως χαλκοῦ νομίσματος τῆς Νάξου τοῦ ἡμετέρου Νομισματικοῦ Μουσείου (εἰκὼν Γ), γνωστοῦ δὲ ἤδη καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ ἀντιτύπων (BMC Crete and Aegean Islands 112 ἀρ. 21). Τὸ χαλκοῦν τοῦτο νόμισμα τῆς Νάξου ἔχει ὡσαύτως ὡς πρόσθιον τύπον κεφαλὴν νεαροῦ Διονύσου κομῶντος, κισσοστεφοῦς, πρὸς δεξιὰ, ἀλλὰ χαράξεις κατωτέρας καὶ σκαιοτέρας πως. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι τὸ χαλκοῦν τοῦτο κομματίον εἶναι κατὰ τι ὑστερώτερον τῶν δραχμῶν τοῦ Ἀριστέου. Ὡς ὀπίσθιος τύπος τοῦ χαλκοῦ νομίσματος ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὁ βότρυς. Ὁ τύπος οὗτος νομίζω ὅτι παρέχει τὴν κλεῖδα πρὸς ἔρμηνειαν τοῦ θέματος τοῦ ὑστεροσήμου τῶν ἀργυρῶν δραχμῶν. Εἶναι δηλ. πιθανὸν ὅτι αἰ διὰ τοῦ βότρου ἐπισεσημασμένοι δραχμαὶ ἐτέθησαν ἐκ νέου εἰς κυκλοφορίαν ἢ ἀπλῶς ἐξεδόθησαν, ὅτε ἐκόπησαν τὰ μετὰ τοῦ βότρου ὡς ὀπισθοτύπου χαλκᾶ νομίσματα τῆς Νάξου, ἅτε μὴ ὑπάρχοντος πιθανώτατα προχείρου ἄλλου νομισματικοῦ τύπου τοῦ ἀργυροῦ κόμματος. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὸ ὑστερόσημον βότρυς ἐπεκόπη ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τύπου τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος, ὅστις εἶναι διάφορος τοῦ ὀπισθίου τύπου

τοῦ χαλκοῦ νομίσματος. Βεβαίως δὲν ἦτο κανὼν τὸ ἀργυροῦν κόμμα καὶ τὸ χαλκοῦν νὰ ἀντιστοιχῶσι πρὸς ἀλληλα κατὰ τοὺς τύπους, ἀλλ' ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι ὑπάρχει σκόπιμος ἀνταπόκρισις, δὲν εἶναι δὲ τὸ πρᾶγμα τυχαῖον. Νομίζω δὲ ὅτι καὶ γενικώτερον εἶναι ἄξιον ἐρεύνης τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τοῦ ὑστεροσήμου ἐπὶ τῶν νομισμάτων, ἂν δηλ. τοῦτο εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ προσθίου ἢ ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τύπου, διότι καὶ τοῦτο ἴσως δὲν εἶναι ἀδιάφορον.

Ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς Νάξου ἄρα πορίζομεθα :

1. Νέον ἀργυροῦν νόμισμα τῶν Ναξίων, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε.
2. Νέον ὄνομα ἄρχοντος ἐπωνύμου τῆς Νάξου, ἄλλως μὴ ἀπαντῶντος.
3. Σαφή προέλευσιν τοῦ νομισματικοῦ ὑστεροσήμου.
4. Ἀφορμὴν πρὸς ἀσφαλεστέραν ἔρευναν τῆς σημασίας τῶν ὑστεροσήμων καὶ
5. Τοῦλάχιστον διὰ τὴν Νάξον πιθανωτάτην συσχέτισιν τοῦ ὑστεροσήμου πρὸς ἄλλην νομισματικὴν σειρὰν τοῦ χαλκοῦ κόμματος.

Σαφή προέλευσιν τοῦ ὑστεροσήμου ἐκ τῆς καὶ αὐτὸ τὸ νόμισμα ἐκδόσεως πόλεως ἔχομεν καὶ ἐπὶ νομίσματός τινος τῆς Πριήνης, ἐφ' οὗ τὸ ὑστεροσήμον περιέχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ΠΡΙ ἢ ἀπλῶς Π — Ρ (πρβ. νεωστὶ Κ. Regling Die Münzen von Priene (1927) 154 § 3).

Ἡ ἔρευνα τῶν ὑστεροσήμων ἐκάστης πόλεως εἶναι βεβαίως καὶ ἐπείγουσα καὶ εὐκαταία, εἶναι δὲ ἀναμφισβητήτως ὠφέλιμος καὶ ἡ γενικωτέρα συστηματικὴ διάληψις περὶ τοῦ θέματος, ἀλλὰ σημαντικωτάτη θὰ παραμένῃ πάντοτε ἐν τούτῳ ἢ ἐκ τῶν νομισματικῶν θησαυρῶν προερχομένη διδασκαλία, ἢ ὅποια δυστυχῶς δὲν διασφίζεται πάντοτε ἀλώδης ἕνεκα τῆς ἀλαχίστου ἐνίοτε ὑπὸ τῶν πρώτων εὐρετῶν διασπορᾶς τῶν ἀποτελούντων τοιοῦτους νομισματικοὺς θησαυροὺς νομισμάτων.

RÉSUMÉ

Après avoir rappelé les différentes opinions émises en vue d'expliquer la présence des contremarques sur les monnaies grecques M. GEORGES P. OIKONOMOS décrit brièvement un trésor récemment découvert sur cette île et composé: 1° de 31 monnaies d'Athènes de la série dite des archontes, 2° de 18 drachmes d'argent de Naxos, 3° de 21 trihémioboles d'argent de Rhodes et 4° de 2 pièces de bronze, très-usées et appartenant, selon toute probabilité, à l'île d'Andros.

En se réservant de revenir à l'examen détaillé de toute la trouvaille, l'auteur se borne à relever dans sa présente communication un point très-essentiel, ayant trait à l'interprétation des contremarques anciennes.

Les monnaies de Naxos, comprises dans la trouvaille, sont au nombre de 18 et d'un type inconnu jusqu'ici pour l'argent. L'avvers représente une

tête de Dionysos imberbe, couronné de lierre, à droite; le revers un cratère à haut pied, d'une forme élégante, entouré d'une guirlande de lierre. A droite la légende *Ναξίων*, à gauche le nom *Ἀριστέας*. Une protome de cheval figure comme petit symbole à droite du cratère. Sur 15 de ces drachmes se trouve *en contremarque une grappe de raisin*. L'art des pièces est excellent et la conservation très-bonne (fig., A B).

De même que le type monétaire le nom de l'éponyme de l'émission, *Ἀριστέας*, est nouveau.

La composition du trésor nous permet d'attribuer ce monnayage au milieu du 2nd siècle avant notre ère.

Or ce groupe de monnaies de Naxos par leur présence même dans le trésor nous montre que toutes les monnaies du dit trésor circulaient à Naxos. Les pièces de Naxos contremarquées sont au nombre de 15, tandisqu'il n'y a que trois pièces sans contremarque. Ce fait prouve que les contremarques ont été frappées à Naxos même, car il n'est pas probable que des pièces contremarquées par une autre ville aient pu revenir à Naxos en proportion si grande par rapport aux pièces non contremarquées et dont l'origine ne peut pas être mise en doute.

Les monnaies d'Athènes, de Rhodes et d'Andros sont aussi prises dans la circulation naxienne.

La conservation des monnaies de Naxos fournit également une preuve que la date de l'enfouissement du trésor n'est pas très-postérieure à la frappe de la monnaie naxienne. Mais cette conservation prouve encore que la différence d'époque entre les deux espèces des monnaies de Naxos, c'est-à-dire entre les pièces avec et sans contremarque, n'est pas grande.

Mais quelle est la cause et la signification de la contremarque? L'auteur croit que la contremarque est un signe officiel et conteste qu'elle puisse provenir d'une initiative privée qui exigerait les installations techniques spéciales d'une monnaie. Il en est ainsi pour les pièces de Naxos. Il n'est pas improbable que la circulation des monnaies d'Aristéas ait été interrompue et que ces pièces aient été remises en cours par le moyen de la contremarque. Mais cela n'est pas indispensable et il est bien possible que l'émission contremarquée ait eu lieu sans qu'on eût retiré de la circulation les pièces sans contremarque de la première émission. Le fait que les deux espèces des monnaies de Naxos circulaient simultanément nous montre en plus qu'il n'y eut pas d'autre émission de pièces d'argent, car en cas contraire, nous en aurions eu des spécimens dans le trésor de Naxos.

L'auteur est porté à considérer la provenance naxienne de la contremarque comme incontestable en observant que sur la monnaie de Naxos BMC Crete etc. 112 N° 21 l'avvers porte comme type monétaire une tête juvénile de Dionysos et le revers une grappe de raisin (un exemplaire du Musée numism. d'Athènes sur la fig., sous la lettre Γ). Ce type du revers offre à

l'auteur la clef pour l'interprétation de la contremarque. Il croit que la pose de la contremarque est motivée par le désir de donner une émission d'argent correspondante à celle du bronze, et qu'on a choisi la grappe de raisin comme contremarque en vue d'identifier les types du revers des deux émissions, le seul point par lequel elles différaient entr'elles. Il s'agit naturellement d'un cas particulier, parcequ'autrement les émissions monétaires ne coïncident pas d'habitude au point de vue des types. On a eu recours au même type de Dionysos imberbe peut-être, parcequ'on n'avait pas sous la main d'autre type monétaire pour l'émission de pièces d'argent, ou parcequ'on avait dans la caisse publique une quantité de pièces déjà frappées et toutes prêtes; mais il n'est pas exclu que d'autres raisons aussi aient motivé cette préférence.

Il n'est pas sans importance non plus que la contremarque soit posée sur le revers de la monnaie et il serait utile d'examiner la question en général, car la place de la contremarque sur l'avvers ou sur le revers des monnaies ne paraît pas, à première vue, indifférente: au contraire elle paraît correspondre à la place du type d'avvers ou de revers dont la contremarque est le dérivé.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ.— Ἡ Χριστιανικὴ Κατακόμβη τῆς νήσου Μήλου,
ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Σωτηρίου*.

Εἰς τὴν θέσιν Κληῖμα τῆς νήσου Μήλου, ἔνθα διασφύζονται εἰσέτι ἐλάχιστα λείψανα τῆς ἀρχαίας τῆς νήσου πρωτεύουσας, ἧτις τοσοῦτον σημαντικὸν πρόσωπον διεδραμάτισε κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους, εὐρίσκειται — ἀνατολικῶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως — ἡ γνωστὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1843 χριστιανικὴ Κατακόμβη, ἣν περιέγραψε πρῶτος ὁ Ross καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Bayet¹.

Ἡ χριστιανικὴ Κατακόμβη τῆς Μήλου εἶναι κατὰ τὴν μορφήν ὁμοία πρὸς τοὺς διασφύζομένους ἔτι πολλοὺς ὑπογεῖους ἐν εἴδει σπηλαίων τάφους, τοὺς λαξευμένους ἐπὶ τοῦ πωρώδους ἡφαιστειογενοῦς βράχου τῆς νήσου καὶ ἐκτεινομένους εἰς ὀλόκληρον τὴν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Μήλου περιοχὴν (εἰκ. 1), εἰς τὸ ἀνατολικὸν

* Ἀνεκοινώθη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 15 Δεκεμβρίου 1927.

¹ L. Ross, *Reisen auf den griech. Inseln, des ägäischen Meeres*, τόμ. 3, Stuttgart-Tübingen, 1845, σ. 143-151, C. Bayet, *Bull. de corr. hellénique*, 2, 1878, σ. 347-359. Κατ' αὐτοὺς περιγράφουσι τὴν κατακόμβην τῆς Μήλου οἱ: N. Müller, ἐν *Real-Enc. für prot. Theol.- und kirche*, τόμ. 10 (1911) σ. 857 κ. ἐ. Σ. Λάμπρος, ἐν *Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος*, Γ' (1892) σ. 232 καὶ 238 καὶ I. Χατζηδάκις, ἐν *Ἱστορίᾳ τῆς νήσου Μήλου*, Ἀθήναι, 1927, σ. 115 κ. ἐ. Τῆ 1905 ἐπεσκέφθη καὶ περιέγραψε δι' ὀλίγων τὴν Κατακόμβην καὶ ὁ Γ. Λαμπάκης, ἐν *Δελτίῳ τῆς Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρείας*, Ζ' (1907) σ. 29 κ. ἐ.